

الولد الشفيق

اثری ارزشمند از اواخر دوران سلجوقیان آناتولی

(تألیف ۷۳۳ قمری)

علی ارطغرل*

ترجمه: دکتر نصرالله صالحی**

یادداشت مترجم:

باشکست بیزنس در ملازگرد و مهاجرت تدریجی ترکان مسلمان به آسیای صغیر (آناتولی)، زبان فارسی که یکی از مظاهر بارز و برجسته فرهنگ و مدنیت ایرانی و اسلامی است، در قلمرو آناتولی رواج یافت. این زبان حتی چند سده زبان رسمی و درباری سلجوقیان روم گردید. زبان فارسی که نزد ترکان بیشتر زبان شعر و ادب و امور اداری بوده، در دوره سلجوقیان آناتولی و نیز در دوران حکومت عثمانی از جایگاه خاصی برخوردار شد. در قلمرو حکومت هر دو سلسله، صدها کتاب نظم و نثر به زبان فارسی نوشته شد. کتاب الولد الشفيق یکی از آن کتاب‌ها است که در سال‌های پایانی حکومت سلاجقه آناتولی، یعنی در سال ۷۳۳ قمری، توسط قاضی احمد نگیدی با استفاده از منابع مختلف عربی به فارسی ترجمه و تألیف شده است. با این که شماری از مهمترین منابع و متون تاریخ و ادب فارسی توسط دانشمندان ترک به نحوی شایسته تصحیح انتقادی شده و انتشار یافته است، این اثر تاکنون به صورت نسخه خطی باقی مانده است. خوشبختانه یکی از دانشجویان محقق اهل ترکیه که در حال گذراندن دوره دکتری تاریخ در دانشگاه نهم ایلول از میراست، چند سالی است که وقت خود را وقف تصحیح این اثر کرده است. ایشان بنا به درخواست راقم این سطور معرفی مختصر و مفیدی از الولد الشفيق به ترکی به قلم آورد که ترجمه آن به خوانندگان محترم تقدیم می‌گردد.

کوپرولی در کتاب
«تاسیس دولت
عثمانی» درباره اهمیت
«الولد الشفيق» در
روشن ساختن تاریخ
دینی و اجتماعی سده
هشتم آناتولی بحث
کرده است

الف: در باب الولد الشفيق

در اهداء این کتاب‌ها به کتابخانه مذکور که موجب در دسترس قرار گرفتن غیر درباریان شد، دارای اهمیت خاصی است.
محمد فؤاد کوپرولی در مقاله بسیار مفصل «منابع محلی تاریخ سلجوقیان آناتولی» راجع به کم شمار بودن منابع سلجوقیان و نیز اهمیت این منابع در روشن ساختن تاریخ این دوران به بحث پرداخته و به این جهت تمام منابع ذکر شده را به دقت مورد بررسی قرار داده است. وی در مقاله مذکور، کتاب الولد الشفيق را اثری «التقاطی»^۱ دانسته و مهم‌ترین بخش آن را قسمت‌های آخر بخش دوم و نیز مشاهدات و افکار مؤلف که در قسمت‌های مختلف کتاب خودنمایی می‌کنند، دانسته است.^۲

یکی از پادشاهان عثمانی به نام سلطان محمود اول (سلطنت: ۱۱۶۷-۱۱۴۲ق.و) با بیان این عبارت که: «من فرصت مطالعه ندارم و شاهدگان نیز علاقه‌ای به مطالعه نشان نمی‌دهند، پس باید کتاب‌ها را در دربار حبس نکرده و در خارج از سرای در دسترس مردم گذاشت» اقدام به تأسیس کتابخانه‌های فاتح، ایاصوفیه و نور عثمانیه نمود و بسیاری از کتاب‌های موجود در دربار را وقف این کتابخانه‌ها کرد. در میان کتاب‌هایی که به این طریق به کتابخانه‌های مذکور اهداء گردید، سه کتاب مهم مربوط به دوره سلجوقیان آناتولی نیز وجود داشت: «انیس القلوب» (ایاصوفیه، ش: ۲۹۸۴)^۳ الاوامر العالیه فی الامور العالیه (ایاصوفیه، ش: ۲۹۸۵)^۴، مسامرا الاخبار و مسایره الاخيار (ایاصوفیه، ش: ۳۱۴۳؛ تورخان والده، ش: ۸۲۷)^۵ و الولد الشفيق و الحافد الخلیق (فاتح، شماره قدیم ۴۵۱۹، شماره جدید ۴۵۱۸)^۶. با توجه به شمار محدود منابع مربوط به دوران سلجوقیان آناتولی^۷ که آن‌ها نیز در کتابخانه اختصاصی دربار عثمانی نگهداری می‌شدند، اقدام سلطان محمود

کوپرولی در یکی از کتاب‌های خود به نام تأسیس دولت عثمانی نیز بار دیگر درباره اهمیت الولد الشفيق در روشن ساختن تاریخ دینی و اجتماعی سده هشتم آناتولی بحث کرده است.^۸
بعد از کوپرولی، تنها کسی که درباره الولد الشفيق بحث مفصل‌تری نمود و مقاله مستقلی نیز به قلم آورد، محمد آلتای کویمن،^۹ بود. وی در مقاله‌ای با عنوان: «الولد الشفيق، منبعی جدید

تصویر دو صفحه از
نسخه خطی کتاب
«الولد الشفیق»

بحث‌های مربوط به سلجوقیان و
مشاهدات و تدقیقات
شخصی قاضی احمد
نگیدی در کتاب
الولد الشفیق بیشتر از آن
جهت که منابع دوره سلجوقی
کم‌شمار است، دارای ارزش و
اهمیت بسیار است

هم‌چنین استاد ایرج افشار در مقاله «فهرستی از چهل مجموعه» به صورت مختصر الولد الشفیق را معرفی کرده است. توضیحات ایشان از آن جهت دارای اهمیت است که بر خلاف محققان پیشین که همگی نسخه خطی موجود در کتابخانه سلیمانیه را معرفی کرده بودند، نسخه ای دیگر از الولد الشفیق را معرفی کرده است.^{۱۸} تا امروز اعتقاد بر این بود که نسخه موجود در سلیمانیه نسخه الولد الشفیق است. چرا که هیچ کس به وجود نسخه ای دیگر از این اثر اشاره نکرده بود. اما توضیحات و معرفی استاد ایرج افشار که بر مبنای نسخه ای دیگر صورت گرفته است، بر نادرستی این اعتقاد صحه می‌گذارد. در مقاله افشار که به معرفی نسخه‌های خطی کتابخانه‌های مختلف اختصاص دارد، در ضمن ذکر فهرست نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه شخصی آقای حسن عاطفی در کاشان، از نسخه خطی الولد الشفیق نیز یاد می‌کند و راجع به این نسخه به آوردن آگاهی‌هایی می‌پردازد که دلالت بر وجود نسخه ای دیگر از آن کتاب دارد.^{۱۹}

وی در معرفی این نسخه می‌نویسد: «الولد الشفیق: تألیف احمد بن موسی ختنی قاضی مترجم تواریخ که در سال ۷۳۳ به نام علاءالدین فخر آوغ جنکس خان و غیاث الدین وزیر (یعنی پسر رشید الدین فضل الله همدانی) تألیف کرده. نسخه مورخ (۷۴۱ هجری)»^{۲۰}

در ادامه این معرفی آمده است: «در ورق ۲۴۶ ضمن اخبار سال ۷۲۵ می‌نویسد که مصحوب عزالدین دانیال در نخجوان بود و حضرت رسول را در مدرسه و تره اتابکان در دست دختر اندمین اتابک ابلدگز دیده بود.»^{۲۱}

نمونه‌ای از عبارات آن: «کتب تواریخ بازرستان مصر جامع است. هرچه خواهی آن جایابی و به دقت دخول به بازار مطالعه اخبار، عاقل از کردارهای نیک متقدمین آن چیز خرد که خرد پسندیده دارد و

درباره تاریخ سلجوقیان
ترکیه» می‌نویسد: با آن که کوپرولی
سال‌ها قبل به اهمیت این کتاب اشاره کرده
است، با این حال اثر مذکور هنوز به صورت دست‌نوشته باقی
مانده و کسی اقدام به تصحیح و انتشار آن نکرده است.^{۱۱} کویمن در
مقاله خود فهرستی از محققانی که در آثار خود از این اثر استفاده کرده
اند را ذکر نموده و در ادامه ضمن توصیف کلی کتاب، بیشتر راجع به
بخش دوم آن (درباره «تاریخ اسلام و خاندان‌های مختلف از ظهور
اسلام تا عصر مؤلف») ، بحث نموده است.^{۱۲}
از مورخان معاصر ترکیه که راجع به الولد الشفیق اظهار نظر
کرده‌اند می‌توان به دو نفر اشاره کرد: یکی استاد اردغان مرچیل و
دیگری استاد اسماعیل آکا.^{۱۳} در پژوهش‌هایی که در دهه‌های اخیر
درباره تاریخ سلجوقیان در ترکیه صورت گرفته است، با آن که در
بیشتر آن‌ها به الولد الشفیق استناد شده و از اهمیت آن سخن به میان
آمده است،^{۱۴} با این حال اثر مذکور کماکان به صورت دست‌نوشته
باقی مانده و در معرض استفاده گسترده تر قرار نگرفته است.

در ایران، بر خلاف ترکیه، هنوز در هیچ یک از پژوهش‌های
مربوط به تاریخ سلجوقیان از الولد الشفیق استفاده نشده است. با
این حال تنها یکی دو نفر از محققان و دانشمندان ایرانی در آثار خود،
به صورت مختصر به معرفی آن پرداخته‌اند. از جمله محمد امین
ریاحی در دو اثر خود، کتاب الولد الشفیق را با اندکی تفاوت معرفی
کرده است.^{۱۵}

عبدالکریم گلشنی در مقدمه کتاب فرهنگ ایران در قلمرو
ترکان... فهرستی از کتاب‌های مربوط به سلجوقیان آناتولی، از جمله
الولد الشفیق را ذکر کرده است.^{۱۶} مهدی درخشان نیز در مقاله «نثر
زبان فارسی در ترکیه» به اختصار به معرفی الولد الشفیق پرداخته
است.^{۱۷}

تاکنون کتاب
الولد الشفیق آن‌گونه که
شایسته است شناخته
نشده و راجع به آن
بررسی و تحقیق
بسنده‌ای صورت
نگرفته است

► کتابخانه عمومی

سلطان عبدالحمید

از کتاب: TÜRK DÜNYASI:
KÜLTÜR ATLASI (C.3)

در حقیقت الولد الشفیق
یک اثر مستقل تالیفی
به زبان فارسی نیست،
بلکه قاضی احمد نگیدی
با گردآوری مطالب
مختلف از منابع عربی
موجود اقدام به تلخیص
و ترجمه آن‌ها به زبان
فارسی کرده است

به عقیده نگیدی
پرداختن به گذشته،
حال و آینده در تاریخ
نویسی برای آن است که
انسان در حیات امروزی
اخلاقی‌تر زندگی کند

کرده است. وی کتاب را با مقدمه‌ای به زبان عربی آغاز می‌کند (b۱- a۲). سپس مباحث کتاب را به صورت موضوعی در پنج بخش می‌آورد. وی در آغاز هر بخش و گاهی در قسمت‌های دیگر کتاب رئوس مطالب اصلی بخش را ذکر می‌کند.^{۲۸}

مؤلف بعد از مقدمه، درباره علت تألیف این اثر به اختصار به بحث می‌پردازد (b۲- a۳). سپس اوصاف کسانی را که کتاب بدان‌ها تقدیم شده به تفصیل بیان می‌کند (a۳- b۴). با این حال اسامی اشخاص مذکور را نانوشته باقی می‌گذارد.^{۲۹} مؤلف سپس به دغدغه‌های خود در نوشتن تاریخ و نیز فواید مطالعه تاریخ می‌پردازد (a۵- a۷).

مؤلف قسمت اصلی بخش نخست کتاب را با آوردن قصص انبیا از حضرت آدم تا حضرت پیامبر اکرم (ص) شروع می‌کند (a۹- a۶۷). وی در اواخر این فصل، ابتدا بحث کوتاهی درباره فیلسوفان یونانی ارائه کرده است. (b۶۷- b۶۹) سپس اسامی عرفا و حکمای اسلامی (b۶۹) و در نهایت اسامی پادشاهان ایران از کیومرث تا یزدگرد را ذکر کرده است (b۶۹- b۷۱). مؤلف در ضمن این مباحث برای جلب توجه خواننده گاه اقدام به نوشتن مطالب عجیب و غریب کرده است.

در بخش دوم کتاب (a۷۲- a۱۵۶) بعد از یک مقدمه کوتاه (a۷۲) حوادث دوران بعد از هجرت پیامبر (ص) به صورت سال به سال ذکر شده است. ابتدا دوران حضرت رسول (b۷۲- b۷۳) و بعد دوران خلفای راشدین و خلافت امام حسن (ع) به اختصار آورده شده است (a۷۴- b۸۵). بعد از این مطالب حوادث مهم دوران خلافت اموی (a۸۶- a۹۹) و عباسی (a۹۹- a۱۱۶) ذکر شده است.

در ادامه این بخش، بعد از ذکر خلافت خلیفه بیست و چهارم عباسی (الطایع)، خاندان‌های اسلامی چون آل بویه، بنی حمدان، اخشیدی، فاطمی و مرداسی معرفی شده‌اند (a۱۱۶- b۱۲۹). سپس

مغبون نیفتد و عاقل متاعی بستاند که خُسران را انگشت به دندان گیرد.^{۲۲}

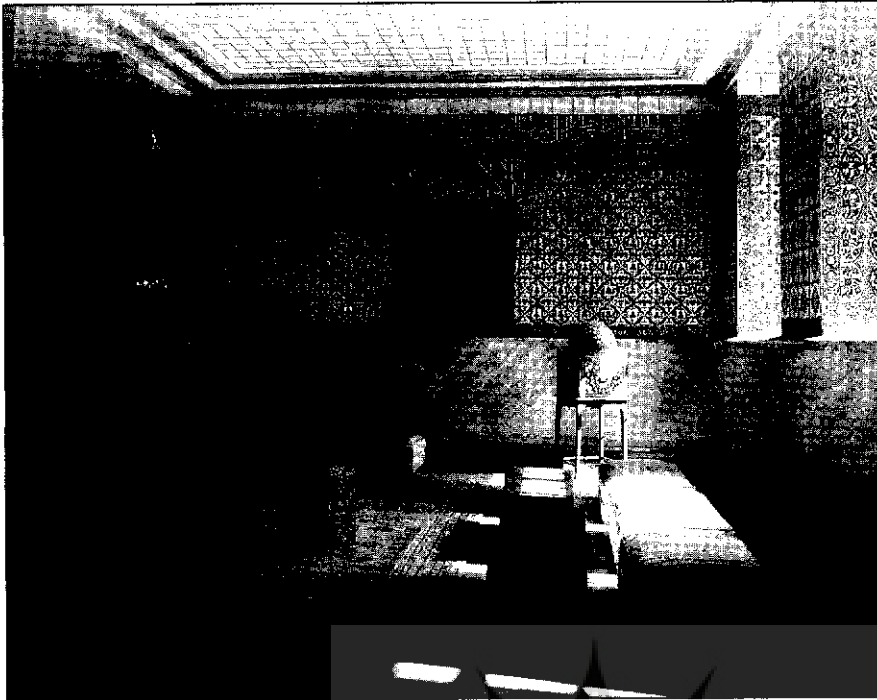
از مباحثی که تا این جا آوردیم، دانسته شد که کتاب الولد الشفیق آن گونه که شایسته است شناخته نشده و راجع به آن بررسی و تحقیق بسنده‌ای صورت نگرفته است. به جز مقاله محمد آلتای گویمن که پیشتر بدان اشاره شد، بیشتر ارجاعات و بحث‌های مربوط به این کتاب در حد معرفی‌های کوتاه باقی مانده و هنوز بحث و فحص مبسوط و عمیقی در خصوص ویژگی‌ها و محتوای این اثر صورت نگرفته است.

ب: مشخصات نسخه خطی الولد الشفیق

نسخه الولد الشفیق که متعلق به کتابخانه سلیمانیه است، هشت سال بعد از تألیف آن (۷۳۳)، یعنی در سال ۷۴۱ قمری توسط یوسف بن بنجار بن آلپ ارسلان در دارالظفر آقسرای با خط نستعلیق که چندان پخته و زیبا نیست، استنساخ شده^{۲۴} و دارای ۲۹۸ ورق بیست و سه سطری است. نوشته‌های بعضی از برگ‌های نسخه به علت زرد شدن بیش از حد کاغذ و نیز در اثر رطوبت که باعث پخش شدن مرکب شده، تقریباً ناخوانا شده است.^{۲۵} در متن نسخه بر روی کلمات و جمله‌هایی که غلط نوشته شده، خط کشیده شده و این‌ها همراه با کلمات و جملات جا افتاده در حاشیه نوشته شده است.^{۲۶} نام کامل کتاب در دو صفحه نخست مقدمه که به عربی است چنین است: الولد الشفیق و الحافد الخلیق.^{۲۷}

ج: محتوای الولد الشفیق

در حقیقت الولد الشفیق یک اثر مستقل تالیفی به زبان فارسی نیست، بلکه قاضی احمد نگیدی با گردآوری مطالب مختلف از منابع عربی موجود اقدام به تلخیص و ترجمه آن‌ها به زبان فارسی

کتابخانه و قرآنت‌خانه سلطان محمود دوم
از کتاب: TÜRK DÜNYASI:
KÜLTÜR ATLASI (C.3)

از دیدگاه نگیدی، تاریخ آن‌گونه که پاره‌ای از مورخان می‌اندیشند صرفاً متعلق به «گذشته» و «حال» نیست، بلکه زمان «آینده» نیز می‌تواند از متعلقات مسائل تاریخ باشد

منظور است که آگاهی‌های گذشته و حال در جهت تنبیه انسان برای یافتن راه آینده باشد. پس پرداختن به گذشته، حال و آینده در تاریخ نویسی برای آن است که انسان در حیات امروزی اخلاقی‌تر زندگی کند. با این وصف، موضوعات مورد بحث مؤلف در سه بخش مذکور از منظر تاریخ نگری این‌گونه قابل توجیه است که بخش اول و دوم تاریخ گذشته و حال است و قسمت عمده بخش سوم نیز با نگاه به «تاریخ مستقبل» به رشته تحریر درآمده است.

مؤلف در بخش چهارم (b201- a256) به مباحثی شبیه آن‌چه در کتاب‌های سیره و مغازی آمده، اشاره کرده است. از جمله با نگاهی متصوفانه به سیره، شمایل و غزوات حضرت رسول اکرم (ص) پرداخته است.

مؤلف در بخش پنجم یا آخرین بخش کتاب (b257- a298) به مسائل فقه و اصول می‌پردازد. البته این مباحث به صورت جدی و گسترده مورد بررسی قرار نمی‌گیرند، بلکه درباره نگاه مذاهب مختلف به این موضوعات به کوتاهی بحث می‌شود و عموماً نگاه اهل سنت (مذهب مؤلف)^{۳۳} مورد توجه بیشتر قرار می‌گیرد.

مؤلف در پایان کتاب، اسامی منابع مورد استفاده خود را آورده است.^{۳۴} البته علاوه بر این منابع، در لابلای مباحث کتاب نیز می‌توان به اسامی برخی دیگر از منابع مؤلف برخورد کرد.

مؤلف در تمام این بخش‌ها، دیدگاه و آگاهی‌های جدیدی در دسترس قرار نمی‌دهد، او در واقع آگاهی‌های موجود در منابع را به نحوی گزیده و مختصر در اثر خود به فارسی ترجمه کرده است. منابع مورد استفاده او، به ویژه در میان اهل سنت، از منابع مقبول و امروزه از منابع معتبر و کلاسیک به حساب می‌آید. اخبار و روایات این منابع محور اصلی مباحث الولد الشفیق است. البته مؤلف موضوعات اصلی منابع فوق را بدون حشو و زوائد آورده است. از این رو مباحث کتاب الولد الشفیق جنبه «دائرة المعارفی» یافته و، بنابراین

بحث خلفای عباسی از خلیفه بیست و سوم (المطیع لله) شروع و خلفای دیگر عباسی موضوع بحث قرار گرفته است (b129- b137). بعد از این مباحث، حوادث دوران مغولان، سامانیان و غزنویان (a128- a141) آمده است. این بخش با بحث درباره سلجوقیان بزرگ و سلجوقیان آناتولی پایان می‌یابد (a141- a156). مؤلف در بخش دوم، جدای از حوادث سیاسی، در هر جا که مناسب دیده به ذکر اولاد، احفاد، ازواج و اقربای حضرت رسول (ص) پرداخته است. سپس به ذکر اسامی مجددان، امامان مذاهب، پیشوایان مذهب شیعه، متکلمان، فقیهان، قاریان، محدثان و مشایخی که در پایان هر صد سال ظهور کرده‌اند، پرداخته است. مؤلف پیش از ورود به بحث سلجوقیان بزرگ و سلجوقیان آناتولی، ادعا می‌کند که پیش از این، کتاب مستقلی به نام سلجوق نامه^{۳۵} تألیف کرده و مباحث مربوط به سلجوقیان الولد الشفیق خلاصه آن کتاب است.

مؤلف در بخش سوم (b157- b198) ابتدا به موضوعات جغرافیایی و نجومی پرداخته است. از جمله شرحی از اقالیم، رودها، آب و هوا، ویژگی‌های شهرهای بزرگ و کوچک و مشخصات عالم ملکوت را آورده است (b157- a173). سپس به موضوعات دیگری از جمله نشانه‌های قیامت (a173- b179)، مرگ انسان، دوران برزخ (b179- a184)، دوران قیامت (a184- b198).

مباحث این بخش به نوعی مبین دیدگاه مؤلف نسبت به تاریخ است. از دیدگاه او، تاریخ آن‌گونه که پاره‌ای از مورخان می‌اندیشند صرفاً متعلق به «گذشته» و «حال» نیست، بلکه زمان «آینده» نیز می‌تواند از متعلقات مسائل تاریخ باشد.^{۳۶} زیرا هدف نهایی از نوشتن تاریخ این است که با درک درست آن‌چه که در گذشته روی داده، راه و جهت صحیحی برای حال و آینده بیابیم.^{۳۷} از این روست که حیات آینده انسان در دوران بعد از مرگ و آخرت، در حوزه «تاریخ مستقبل» قرار می‌گیرد. بنابراین پرداختن به آخرت در تاریخ نویسی به این

تصویر دو صفحه از نسخه خطی
کتاب «الولد الشفيق»

قاضی احمد
نگیدی پیش از ورود
به بحث سلجوقیان
بزرگ و سلجوقیان
آناتولی، ادعا می‌کند که
پیش از این، کتاب مستقلی
به نام «سلجوق نامه» تالیف
کرده و مباحث مربوط به
سلجوقیان الولد الشفيق خلاصه
آن کتاب است

کیکاوس اول تقدیم شده است. در پایان این اثر راجع به غزنویان، سلجوقیان بزرگ و سلاجقه آناتولی مباحثی آمده است. این قسمت از اثر مذکور با شرح و توضیحات مبسوط از سوی محمد فواد کوپرولی در آخر مقاله مفصل «منابع محلی تاریخ سلاجقه آناتولی» انتشار یافته است.

۳- ناصرالدین حسین بن محمد معروف به ابن بی بی (وفات: حدود ۶۸۸ق.) در کتاب «الا و اموالعلائیه فی الامور العلانیه» که بنا به درخواست عطاء ملک جوینی به رشته تحریر درآورد، به نوشتن تاریخ سلجوقیان آناتولی از مرگ قلیچ ارسلان دوم (۵۸۸ق.) تا سال ۶۷۹ پرداخته است. این کتاب نخستین بار در سال ۱۹۵۶ میلادی به کوشش عدنان ارزی از سوی بنیاد تاریخ ترک به صورت عکسی به چاپ رسید. مرسل اوزترک با ترجمه آن به ترکی، در دو جلد اقدام به چاپ آن کرد (۱۹۹۸). اثر ابن بی بی در فاصله سال‌های ۶۸۷-۶۸۰ مختصر شده و این مختصر در سال ۱۹۰۲ از سوی هوتسما در لیدن انتشار یافت. محمد جواد مشکور این مختصر را با عنوان «اخبار سلاجقه روم» در سال ۱۳۵۰ در تهران منتشر ساخت. گفتنی است که اثر ابن بی بی در دوره سلطان مراد دوم عثمانی توسط یازبجی زاده علی به صورت مختصر به ترکی عثمانی ترجمه شده است.

۴- کریم الدین محمود بن محمد آقسرایبی، کتاب «مسامره الاخبار و مسامره الاخبار» را که در چهار قسمت تدوین کرده در قسمت پایانی آن به حوادث سلجوقیان آناتولی تا سال ۷۲۳ قمری پرداخته است. این اثر به والی ایلخانی آناتولی، تیمورتاش، تقدیم شده است. عثمان توران در سال ۱۹۴۴ میلادی کتاب مزبور را تصحیح انتقادی نموده و با مقدمه‌ای مفصل منتشر نموده است. انتشارات اساطیر در تهران کتاب مزبور را در سال ۱۳۶۲ عیناً و بدون ترجمه مقدمه و تعلیقات ترکی آن افست نموده است. از این کتاب چند ترجمه به ترکی انتشار یافته است.

۵- قاضی احمد نگیدی (ختنی) «الولد الشفيق» را در سال ۷۳۳ تألیف نموده است، به همین سبب او امکان درک سال‌های پایانی

آگاهی‌های جدیدی افزون بر اطلاعات منابع مذکور در اختیار ما قرار نمی‌دهد. اما از نقطه نظر مباحث تاریخی، باید گفت که، بحث‌های مربوط به سلجوقیان که در قسمت پایانی بخش دوم آمده و نیز مشاهدات و تدقیقات شخصی مؤلف که در جای جای کتاب دیده می‌شود، بیشتر از آن جهت که منابع دوره بحث کم‌شمار است، دارای ارزش و اهمیت بسیار است. بنابراین می‌توان گفت که الولد الشفيق به جهت ماهیت دایرة المعارف گونه‌ای که دارد از جهات سیاسی و اجتماعی و دینی اثری است ارزشمند، به ویژه از جهت تجارب شخصی مؤلف که عمدتاً ناظر بر تحولات دینی و اجتماعی دوره خود است. از این رو در تکمیل آن دسته از منابعی که در زمینه‌های فوق دارای خلاء‌های محسوسی هستند، می‌تواند مفید باشد.

در پایان گفتن این نکته ضروری است که در معرفی حاضر مجال پرداختن به ویژگی‌های زبانی الولد الشفيق نبود، اما این اثر از جهت زبان و ادب فارسی، به ویژه آثار فارسی که در خارج از قلمرو ایران به رشته تحریر درآمده، نیز حائز اهمیت است. نشر این اثر به جهت آن که تألیف و ترجمه از منابع عربی است، تفاوت بارز و آشکاری با منابع و متونی دارد که در آناتولی به فارسی نوشته شده است.

پی‌نوشت‌ها:

* دانشگاه دوقوز (نهم) ایلول، دانشکده الهیات، گروه تاریخ و هنرهای اسلامی، ازمیر، ترکیه.

** دکترای تاریخ از دانشگاه تهران

1-Anadolu Selçuklulari Devleti Tarihi III, Yay: Feridun Nafiz Uzluğ, Ankara 1952, s. III-IV.

۲- این اثر توسط قاضی برهان الدین آنوی (ابومنصور بن مسعود) تألیف شده و در سال ۶۰۸ قمری به حاکم سلجوقی آناتولی عزالدین

سلجوقیان آناتولی را یافته بود.

۶- «تاریخ آل سلجوق آناتولی» از جمله یکی دیگر از منابع محلی تاریخ سلاجقه آناتولی است. این اثر از ورود طغرل بیگ به بغداد (۴۴۷) شروع می‌شود. و مشتمل بر تاریخ دوران اولین پادشاه سلجوقی آناتولی سلیمان شاه (۴۴۱) تا سال ۶۹۷ است. این اثر نخستین بار توسط فریدون نافذ اوزلوک در آنکار همراه با ترجمه ترکی آن و به صورت عکسی انتشار یافته است (۱۹۵۲). اثر مذکور همراه با اخبار سلاجقه روم (تألیف این بی بی) توسط محمد جواد مشکور در تهران انتشار یافت (۱۳۵۰). این اثر بار دیگر به صورت مستقل توسط نادره جلالی و از سوی نشر میراث مکتوب در سال ۱۳۷۸ انتشار یافت.

۷- کوپرولی با به کار بردن این واژه ماهیت گردآوری شده و ترکیبی بودن کتاب مذکور را نشان داده و بر آن انگشت تأکید نهاده است.
8-Mehmed Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklular? Tarihinin Yerli Kaynaklar?", Belleten, Cilt VII/1, s.25-27, Ankara 1943, s. 391

لازم به ذکر است که مقاله مفصل کوپرولی توسط «جی. لیزر» با یافته‌ها و افزوده‌های جدید با مشخصات زیر به انگلیسی ترجمه شده است:

9-G.Leiser, The Seljuks of Anatolia, their history and culture according to local Muslim sources, Salt Lake City 1992.
Köprülü, Osmanli Devletinin Kuruluşu, Ankara 1972 (2. bask?), s. 54-5.

۱۰- برای آگاهی از تألیفات کویمن در باب تاریخ سلجوقیان آناتولی نگاه کنید به مقاله «نگاهی به سیاستنامه چاپ ترکیه، از منظر نسخه شناسی» نوشته علی ارطغرل، (ترجمه نصرالله صالحی)، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، س ۸، ش ۸۷ - ۸۶، ص ۴۲ - ۳۸.
11-Mehmed Altay Köymen, "Türkiye Selçuklulari Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el-Veledü's-sefik", Belgeler Dergisi, Cilt XV, Sayi 19, Ankara 1993, s. 2-4.

۱۲- کویمن، مقاله مزبور، ص ۲۲-۵.
13-Erdogan Merçil, "Selçuklular Dönemi ile ilgili Türkiye'deki Kaynak ve Arastirmalar", iran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel iliikiler Konulu Makaleler Mecmuas? 1, Tahran 2002, s. 26; ismail Aka, "Mogollar ve Timurlular Devri ile ilgili Türk Kaynaklar?", iran ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Kültürel iliikiler Konulu Makaleler Mecmuas? 1, s. 60.

هر دو مقاله مذکور به فارسی ترجمه شده است. نگاه کنید به: مجموعه مقالات روابط فرهنگی و تاریخی ایران و ترکیه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و بنیاد تاریخ ترکیه، تهران ۲۰۰۲، صص ۲۴ و ۵۶.

۱۴- به عنوان نمونه نگاه کنید به کتاب «او حدالدین کرمانی و حرکت

اوحدیه» تألیف دکتر میکائیل بایرام، این اثر به فارسی ترجمه و از سوی نشر مرکز به چاپ رسیده است. مؤلف در بخش‌های مختلف این کتاب بارها به «الولد الشقیق» استناد کرده و بر اهمیت آن تأکید کرده است.

۱۵- محمد امین ریاحی، نفوذ زبان و ادبیات فارسی در قلمرو عثمانی، تهران ۱۳۵۰، صص ۱۷-۱۶؛ همین مؤلف، زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، تهران ۱۳۶۹، صص ۱۳۹.

۱۶- عبدالکریم گلشنی، فرهنگ ایران در قلمرو ترک‌ان اشعار فارسی نعیم فراشری شاعر و نویسنده قرن نوزدهم آلبانی، شیراز ۱۳۵۴، صص. I.IVX

۱۷- مهدی درخشان، نثر زبان فارسی در ترکیه و شناساندن چند کتاب، مجموعه سخنرانی‌های دومین کنگره تحقیقات ایرانی (مشهد، ۱۱ تا ۱۶ شهریور ماه ۱۳۵۰)، جلد اول، به کوشش حمید زرین کوب، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه مشهد، مشهد ۱۳۵۱، صص ۱۰۰.

۱۸- ایرج افشار، «فهرست اجمالی چهل مجموعه»، میراث اسلامی، ایران دفتر پنجم، ناشر: رسول جعفریان، قم ۱۳۷۶، صص. ۶۱۸-۶۱۷.

۱۹- برای دسترسی به نسخه مذکور جهت مقابله و تکمیل نسخه سلیمانیه که در دست تصحیح است با آقای حسن عاطفی و آقای ایرج افشار گفتگو شد، اما این تلاش به نتیجه ای نینجامید، زیرا آقای حسن عاطفی اظهار داشتند که چنین نسخه ای هیچگاه در کتابخانه شخصی ایشان موجود نبوده است. به همین جهت با آقای ایرج افشار تماس حاصل شد تا محل دقیق نسخه در میان «فهرست اجمالی چهل مجموعه» مذکور مشخص شود، اما به علت عدم دسترسی ایشان به یادداشت‌های اولیه مقاله، این امکان برای روشن شدن محل نسخه بی نتیجه ماند. با این حال راقم این سطور از دست یابی به نسخه ای دیگر از این اثر که سه سال وقت صرف تصحیح آن نموده است. ناامید نیست. از این رواز خوانندگان عزیز کسی را از وجود نسخه دیگری از الوالد الشقیق مطلع سازند بی نهایت سپاسگزار خواهیم بود. به این منظور در صورت امکان یا با کتاب ماه تاریخ و جغرافیا و یا به طور مستقیم با نگارنده تماس حاصل کنند. (ali.ertugrul@deu.edu.tr)

۲۰- برای مقایسه نگاه کنید ۷. b۲: چنین گوید بنده مؤلف نحیف احمد قاضی نبیره ختنی ماضی مترجم تواریخ مضبوط از کتب مغبوط و حواشی مخطوط بتقیید مربوط و تفاسیر سیر و اقااصیص غیر و عبر اصحاب هنر و شواردر درر و غرایب تأویلات کلام سبحانی و عجایب تعویلات مستدیر بنی مکی مدنی و منثور حکم و مسطور کلم و ملتقطات نقبا و مستملحات ادبا و مختارات بلغا و فصحا و مشروحات جماهیر نصحا و معادن توالیف پردازان و ذفاتیر سؤالف نویسان و محزونات مضمون به تا مظنون فیه و مرمرورات ممدوحه...

۷. b۳: مفخر ارغ جنکسخان خلاصه آل خاقان الخان بن الخان علاء الدنیاء والذین غیاث الاسلام والمسلمین قده الملوک والسلاطین من فی الارض اثبت الاساطین ملحاء عموم الراجین جنجا (۴) قیام التاجین سلطان بن سلطان ولا زالت سیوف اودائه لرؤس اعدائه ناسخه (۴) وشموس سلطنت علی الکافه طالعاه سامعه...

b۴۰۷: مفخرآل الرشید جایز متصرفات المهدی و الرشید موبوء قصر المشید لا هل الدراره حذار الرقیب العتید و السایق و الشهید مجدد تأسيس الدنيا بالرأى السدید و الباس الشدید و الفضل الممدید خواجة جهان مزار و مژور متوجهان غیاث الحق و الملّه و الدوله و الدین مغیث الاسلام و المسلمین ظهور الملوك و الخواقین خلاصه الماء و الطین ما علت رایات الوزاره على النفس الوزاره وزاره الزاره فی الزاره ...

برای آگاهی از تاریخ نوشتن کتاب به ارجاعات ۲۱ و ۲۲ نگاه کنید.
۲۱ - برای مقایسه نگاه کنید b۲۴۸.۷: من بنده قاضی در نخجوان درون مدرسه و تربیه آتابکان نامی موی نیوی را از دست دختراندمین اتابک ایلدکزر رحمة الله روز چهارم محرّم سنه خمس و عشرين و سبعمايه مصحوب مرحوم عز الدین دانیال دانه رحمة الله زیارت کرده معجزات نبوی ازان شعر پیدا دیدم صلی الله علیه محمد و اله و صحبه ...
۲۲ - برای مقایسه نگاه کنید a۶.۷: کتب تواریخ بازارستان مصر جامع است هر چه خواهی آنجا یابی و بوقت دخول بیازار مطالعه اخبار عاقل از کردارها نیک متقدمین آن چیز خرد که خرد پسندیده دارد و مغبون نیفتد و عاقل متاعی نستاند که از خسران انگشت بدنان کرد ...

۲۳ - ن. ک. b۲۹۷.۷. وقد تم الفراغ من تالیف هذا الكتاب المشتمل على الانواع المفصلة يوم الثالث عشر من شهر ذی الحجة آخر ایام التشریق اول ایام البیض بالتحقیق مختتم شهور، سنه ثلث و ثلثین و سبعمايه داخل صفه زاویه الصدر المغفور الوحیه المشکور نظام الدین احمد بن علی طاب مئواه و بل تراه (۶) بریض محروسه و نکیده حمیت عن المکیده علی یدی المؤلف القاضی المذكور ...
۲۴ - ن. ک. a۲۹۸.۷: هو العبد الضعیف الراجی عفو ربّه اللطیف یوسف بن بنجار بن آلبر ارسلان الهرقلی نجارا (۶) و الافسریی دارا احسن الله عاقبته و ادام له لمصلحه عقباة عاقبته و وافق الفراغ من نسخه بیاطن مدینه دار الظفر، اقسرا یوم احد الثانی عشر من شهر المکرّم محرّم سنه احدی و اربعین و سبعمايه

۲۵ - برگهایی از الولد الشفيق که در اثر پخش شدن مرکب ناخوانا شده از این قرار است: b-a۴۹, b-a۵۲, b-a۵۷, b-a۶۱, b-a۶۸, b-a۷۳, b-a۷۶, b-a۸۳, b-a۱۳۳, b-a۱۳۶.
برگهایی که قسمت هایی از آن ها نا خوانا است، ازین قرار است: b-a۸۶, b-a۱۰۲, b-a۱۲۳, b-a۱۲۶.

اگر نسخه دیگری از این اثر یافت شود که از کتابت بهتری برخوردار باشد به طور حتم می تواند در جبران نواقص این نسخه مؤثر واقع شود.
۲۶ - برای مثال نگاه کنید: a۱۸۳, a۱۳۶, a۲۷۸.

۲۷ - ن. ک. b۱.۷: هذا الكتاب الجامع المنقول المترجم من العربیه الدریه الی الفارسیة التریه مشتمل علی خمس مجلدات و فیه من الفوائد لا یحصی و ان عدد الرّمل و الحصى بالا حصاء و هو ذخیره کافیه و خیره و فیه شافیة لمن بعد المؤلف المذكور داخل الكتاب غیر مره من الاولاد و الاحقاد و به ازالة الضغائن و الاحقاد و هو المسمی بالولد الشفيق و الحافظ الخلیق

۲۸ - مثلاً ن. ک. b۷, a۹, a۷۲, b۱۵۷, b۲۰۱, b۲۵۷.
۲۹ - نگاه کنید به زیرنوس شماره ۱۹.

۳۰ - ن. ک. v. b۱۴۰: و بعد از ان بقصصی که در کتب مورخ و مدونست ممالک مسطور از متصرفان مذکور بحضرت سلطان محمود بن سبکتکین قرار گرفت بس از وی بسرش سلطان مسعود بران موجب که در سلجوق نامه بنده قاضی مولف ببسط تمام یاد آورد و من بعد خلاصه شکل اینجا هم ذکر خواهد شد

a۱۴۱.۷: تنبیه بر اذکار سلجوقیان چون بیش ازین مجلدی کتاب سلجوق نامه بنام شریف امیرش مرحوم مغفور سعید شهید شمس الدین دندار بک بن حمزه نگیدی نورالله قبره ساخته بطول و عرض انجا عبارات ریخته

۳۱ - ن. ک. v. ۱۷۳: بنده ضعیف را بحتت عظیم ملزم کرده در خواست فرمود که عقیب فراع از علم تواریخ بر دو قسم ماضی ما دل علی زمان قبل زماننا معیر از اخبار اخبار و شرار قرون حالیه و حال دال بما نحن فیه از انج دیزه بعین الیقین و شنیده از افعال معاصران اقاصی و اوانی تحریر تحیه مستقبل آینده را ثالث قسمین مذکورین آورده از ذکر علامات قیامت مما عبر (۶) حصه الماضی والدی عبری خط المستقبل و موت آتی علی کل شخص و سكرات و هول ان و دخول قبر و احوال برزخ و حشر و نشر و مواقف معدود و باقی معلومات تا دخول ثقلین بجنّت و دوزخ ...

۳۲ - ن. ک. v. b۵: انک بوقت تواریخ خوانی کاهی که بسطر کویته عمر رسد خود هم از وهم بهراسد تا مبادا که وی نیز از طول امل بدان عمل افتاده بنا کهان بی زاد و راحله بیابان دور پایان برزخ شقیته وار در آمده مجال رجعی بدین صورت تخطیطی محال نماند.

b۵.۷: انک بهنکام مطالعه تخته دراز عمر تفکر پیش نهاده بنهاد ورزش آن معمر نظر کند اگر بشایستگی مقیم دنیا بوذه است مثل عمرش بتوفیق از حق تعالی بخواهند و اگر نی نه اعنی و الافلا و هذه العبارة صناعة جمله الطاف حلافا لاهل الحلف و الحلاف

a۶.۷: انک قصص سالفان بحکم لقد کان فی قصصهم عبرة سودمند منصوص است ...

۳۳ - ن. ک. v. b۲۶۸ و a۲۸۴: ماسنیان و نزد ماسنیان
۳۴ - b۲۹۷.۷ - a۲۹۸ و کتاب هذا الكتاب الجامع لا قانون العلوم و الذوقیه و التفاسیر الحقیقیه و الاحادیث الصحیحه و الاقاصیص الصریحیه و الاقسام الدینیة المستخرجه من خلاصات زیدکتاب شتی (۶) کالبدء لابی زید البلخی و التاریخ الشهابی و عرایس المجالس التعالی و التفسیر الکبیر الامام المجتهد مولانا فخر الدین الرازی و الکشاف الزمخشری و جامع الاصول فی اقابیل الرسل و قوة القلوب لابی طالب المکی و رساله الاستاذ ابي القسم القشیری و احیاء العلوم للعلامه السعید ابي حامد الغزالی و حقایق العارفين الامام المجدد دین الله تاج الدین، و الزیج النجومی و التفسیم العلی و التتمیم العملی و عقاید العقود و اصول الصابونی بانضمام العالمین و کتب الملل و النحل و نثر الدر و الفاظ الکفر لابی منصور الماتریدی و مناظرات الذبوسی و المباحثات السنی (۶) و فروغ الفقه من المؤلف القدسی و تشریح الطب و کتب اخری بطول ذکر فردا فردا مما برید علی مایه کتاب معتبر فی الافاق معتمد علیه صحه و متانه بالاتفاق